

Ludvíkovský, Jaroslav

Civitas Pragensis a metropolis Pragensis v Kristiánově legendě

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. F, Řada uměnovědná. 1972, vol. 21, iss. F16, pp. [7]-16

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/110472>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAROSLAV LUDVÍKOVSKÝ
Brno

CIVITAS PRAGENSIS A METROPOLIS PRAGENSIS V KRISTIÁNOVĚ LEGENDĚ

Uplynulo již několik desítek let od té doby, co Antonín Friedl podepřel ve svém díle „Illuminace legendy o sv. Václavu ve Wolfenbüttelu“ (1926) rehabilitaci Kristiánovy legendy a co byl nejednou citován jeho důmyslný uměnovědný příspěvek k řešení pře o pravost a datování Kristiána. Tehdy se zdálo, že lze diskusi o této sekulární otázce české historiografie a českých literárních a kulturních dějin pokládat za ukončenou. Pokud jde o literární historii, je tomu snad vskutku tak a mezi našimi filology, hlavně slavisty, bychom stěží našli někoho, kdo by se v této věci jasně postavil do řad Kristiánových odpůrců. Podobně přijali nové stanovisko téměř bez výhrady archeologové a dějepisci umění, tak — o Ant. Friedlovi nemluvě — Josef Cibulka, Rudolf Turek, Ivan Borkovský, Václav Richter a jiní, na něž už namnoze zapůsobily překvapující archeologické nálezy na jižní Moravě i v Čechách, které potvrdily Kristiánovu tezi o politické a kulturní souvislosti přemyslovských Čech se Svato-plukovou a Metodějovou Moravou. Jinak je tomu však ve vlastní historiografii. Zde trvá v jistém smyslu spor předznamenáný polemikami Fr. Vacka, Jana Slavíka a hlavně V. Novotného. K obráncům pravosti Kristiánovy legendy se sice přihlásil velkým spisem „Prameny X. století legendy Kristiánovy“ (1939) Václav Chaloupecký, i když se ve filiaci legend odchytil od svého učitele, ale brzy po něm se pokusili o návrat k Dobrovského datování Kristiánovy legendy do počátku 14. století hned dva historikové, Závěš Kalandra (České pohanství, 1946) a Rudolf Urbánek (Legenda tzv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend ludmílských a václavských a její autor, I 1947, II 1948). K nim se do jisté míry přiklonili F. M. Bartoš a nedávno i Zdeněk Kalista, jenž překvapil učený svět svým názorem tím víc, že neuvedl žádný důvod pro tuto — nemýlme-li se — změnu svého dřívějšího smýšlení. Otázka pravosti a datování Kristiána je ovšem záležitostí převážně textově kritickou, vyžadující filologického školení, a právě to, že historikové, kteří byli nuceni užít v tomto případě metody textologické, nebyli vždy filologicky zcela na výši, usnadnilo práci kritikům z řad filologů, kteří datování Kristiána do 14. století a limine odmítli.

* * *

Filologické metody užil při svém pokusu otrást vírou v pravost Kristiánovy legendy nejnověji historik Zdeněk Fiala v článku *O pražském názvosloví v Legendě Kristiánově* (ČSČH 1970, 265—282). Fiala ovšem nemá v úmyslu „usnadnit situaci obráncům Kristiána“, abych užil slov kolegy historika (ČSČH 1966, 490, pozn. 127), „neobyčejně zpozdilou snahou, klást tzv. Kristiánovu legendu do století 14.“ V citovaném článku se omezuje na Kristiánovo pražské názvosloví a na pokus o důkaz, že toto názvosloví je v 10. století nemožné a že ukazuje k polovině nebo spíš až ke konci 12. století. Jinými slovy, Fiala se snaží podepřít datování Kristiánovy legendy, k němuž dospěli Berthold Bretholz a Václav Novotný, i když to výslovně nekonstatuje.

Stručně shrnuto, Fialův důkaz pozdějšího původu Kristiána spočívá v tom, že Kristián užívá ve své legendě o Praze na pěti místech substantivního označení *Praga* a na třech místech označení adjektivního *civitas Pragensis*, které je „u Kristiána pro konec 10. století nemožné“ (str. 275), a že se u něho vysky-

tuje — jak vykládá Fiala v Exkursu (278—282) — o Praze častěji termín *metropolis*, také *metropolis Pragensis*, *urbs metropolitana* apod., které se jinak objevují v našich pramenech v tomto spojení až kolem poloviny 12. století. K těmto výsledkům dospěl Fiala srovnáním Kristiánova pražského názvosloví s Widukindem a Flodoardem, Thietmarem a Adalboldem, s legendami (latinskými i slovanskými) o našich světcích, s Kosmou a jeho pokračovateli a s materiálem listinným. Všechny tyto prameny se ovšem zmiňují o Praze, s výjimkou Kosmovy Kroniky, jen velmi zřídka, většinou zcela ojediněle, ale zpravidla ve formě substantivní. První doklad pro *civitas Pragensis* poskytuje podle Fialy (str. 273) teprve listina papeže Eugenia III. z 28. dubna 1145, dále listina knížete Friedricha z let 1184—1185 a o něco později Letopisy pražské (k r. 1192). Zvláštní pozornost věnuje Fiala přirozeně zkoumání oněch míst v Kristiánově legendě, kde se čte výraz *civitas Pragensis*, srovnáváje tato místa s legendami *Crescente fide*, *Gumpoldovou*, *Oriente iam sole* a *Diffundente sole*. V prvních dvou legendách, které byly, jak známo, pramenem Kristiánovým, se užívá na paralelních místech výrazu *Praga*, kdežto *Oriente iam sole*, odvozená z Kristiána někdy ve 13. století, podržuje v zázraku o uzdravení slepé ženy termín *civitas Pragensis*.

Názvoslovnou změnu, která se projevuje tím, že začíná od poloviny 12. století adjektivních tvarů (*civitas Pragensis*) přibývat, uvádí Fiala v souvislost s přesunutím názvu Praha z Hradu na celé osídlení pod ním i vedle něho, k němuž došlo podle Fialy až právě ve druhé polovině 12. století (str. 272). A jak jsme už uvedli, závěr z tohoto poznatku je pro Fialu jasný: Kristiánova legenda nemohla být sepsána v 10. století.

Ale je tento závěr vsutku tak přesvědčivý? Na jednu námitku upozorňuje Fiala sám. Na str. 277, pozn. 92, píše v pasáži, která je pro jeho metodu vůbec tak příznačná, že nebude na škodu ji obšrněji citovat (s podtržením některých míst): „S p r á v n é t v a r y v názvu Prahy nemohou být v žádném případě důkazem většího stáří, bylo-li v témž sepsání užito t v a r ů n e m o ž n ý c h. Legenda začínající slovy *Oriente iam sole*, o jejímž pozdním původu (nejdříve po polovině 13. stol.) nikdo nepochybuje, užívá také tvarů substantivních, jak je našla v předlohách . . . Autor *Oriente* zcela realisticky popisoval pražské poměry doby kolem r. 1250, přičemž ovšem jindy použil t v a r ů s t a r ý c h, jak je měly předlohy. Zdánlivý rozpor mu nevadil, protože se nesažil nic zastírat, ani předstírat, na rozdíl od Kristiána, který chtěl dosáhnout svého účelu, musil tak činit téměř v každé větě svého spisu“.

Jako doklad pro toto své tvrzení, v němž zřejmě podezírá Kristiána ze zastírání a předstírání, mohl Fiala uvést také paralelu Kristiána a legendy *Diffundente sole*, kterou sám už citoval na str. 275. Tam, kde má Kristián (na konci 2. kap.) označení *in ipsa civitate Pragensi*, podle Fialy „p r o k o n e c 1 0 . s t o l e t í n e m o ž n é“, tam čteme v *Diffundente* „korektní“ *in urbe Praga*. Jestliže je však něco v „složitém poměru obou těchto spisů“, o němž se zde Fiala zmiňuje, zcela nesporné, je to fakt, že legenda *Diffundente sole* je pouhým rytmickým přestylováním prvních kapitol Kristiánových (*Magnae Moraviae fontes historici* II, 276—283). To by tedy znamenalo, že pozdní upravovatel *Diffundente* dal přednost „starému tvaru“, ačkoli ho ve své předloze nenašel. Jde tu ovšem o jediný případ, ale co máme říci tomu, že se v latinském *Životě Miličově* z druhé polovice 14. století vyskytuje sice *civitas Pragensis* pětkrát (FRB I, 405, 410 bis, 413, 416) a pouhé *Praga* jen dvakrát (ib. 411, 413), ale v životě

pise Jana z Jenštejna, o málo pozdějším, se čte jen „starý tvar“ *Praga*, a to počítám-li dobře, celkem pětkrát (FRB I, 449, 456, 459, 461 bis), když se přece autor tohoto životopisu neřídil žádnou starší předlohou a jistě popisoval, tak jako autor Oriente, „zcela realisticky pražské poměry“ své doby.

* * *

Objevuje se tu otázka, na kterou sotva lze odpovědět jen na základě těchto textů. A řekneme hned, že se nám zdá vůbec pochybené zabývat se pražským názvoslovím 10.—14. století bez zřetele k vývoji celého názvosloví latinského středověku. Střídavé užívání místních jmen substantivních a jmen vytvořených připojením adjektiva odvozeného z vlastního jména ke jménům obecným *civitas*, *urbs* apod. se přece vyskytuje v latinských textech po celý středověk, ba je doloženo už v římském starověku. O tom se stačí přesvědčit v *Thesauru linguae Latinae* a vůbec ve všech větších latinských slovnících, jako je Forcellini — *De Vit, Totius Latinitatis lexicon* — R. Klotz, *Handwörterbuch der lateinischen Sprache* atd. Uvádím aspoň jeden doklad z Cicerona, ze známého místa, které se čítalo i na našich gymnasiích. Jde o IV. knihu druhého líčení proti Verrovi, c. 8, 17, kde Cicero útočí na Verra slovy: *Quid sedes Verres? Quid exspectas? Quid te a Centuripina civitate, a Catinensi, ab Halaesina, Tyndaritana, Hennensi, Agrinensi ceterisque Siciliae civitatibus... opprimi dicis?* Máme tu zároveň příklady na oba hlavní suffixy, jimiž se přídavná místní jména odvozovala od místních substantiv.

Z citovaných slovníků se také poučíme, že slova *civitas* a *urbs*, z nichž první původně znamenalo podle známého výkladu Ciceronova obyvatele obce a druhé její budovy a hradby, v posledních stoletích antiky svým významem splývají. Tak je tomu i ve *Vulgatě*, kde se vyskytují oba termíny zhusta vedle sebe bez patrného rozdílu, kde však překladatel Nového zákona dává přednost termínu *civitas*, takže tento termín vyplňuje v Konkordanci z Nového zákona celé dva sloupce, kdežto termín *urbs* jen tři řádky. Hebrejská místní jména se ve *Vulgatě*, jak známo, neskloňují a netvoří se z nich ovšem ani formy adjektivní. Avšak neukázněná merovejská latina, která jinak místní jména, zejména germánská, zpravidla neskloňuje, adjektivních forem občas užívá. Max Bonnet, *Le Latin de Grégoire de Tours* (Paris 1890), str. 705, cituje z Řehoře Tourského (6. stol.) výrazy *Viennensis urbs; apud Burdigalensium urbe; apud Ebredunensium urbem; Cavillonensium urbem*. A ovšem uvádí i termíny *urbs Romana, civitas Romana* (= Roma), které se vyskytují už v klasické latině a v mnoha pozdějších středověkých textech. Z merovejské latiny nás jinak zaujme snad Fredegar (7. stol.). V jeho pověstných kapitolách o slovanském panství Samově (MMFH II, 20—27) se čte několikrát *Mettis urbem* (z Met, do Met), jindy (IV 75) *sedemque ei* (sc. Dagobertus filio suo) *Mettis civitatem habere permisit*, ale jindy zase (IV 58) *consilio... Arnulfi Mettensis urbis pontefice*. Přes svou barbarskou latinu zachovává tu tedy Fredegar starou tradici.

Je ovšem zřejmě nemožné sledovat vývoj latinského místního názvosloví od doby merovejské až do 10. století. Relativně je adjektivních označení měst (hradů atd.) ve všech dobách značně méně než názvů substantivních, ale i tak,

kdybychom je chtěli ze všech vyprávěcích pramenů, listin a listů jen částečně citovat, potřebovali bychom k tomu celé desítky stran a mnoho času, neboť rejstříky MGH subst. a adj. formy místních jmen nerozlišují. Omezíme se tedy jen na několik ukázek z 9. a 10. století, a to pokud možno z textů, které mají nějaký vztah k našim kulturním a literárním dějinám.

Z tohoto hlediska nemůžeme však pominout *staroslovenštinu*, která byla u nás, jak známo, po nějakou dobu spisovným jazykem a která také užívala obou forem místního názvosloví. Konstatuje to *Lexicon linguae Palaeoslovenicae*, u nás vydávaný, pod heslem *Gradъ*, kde uvádí příklad z Kodexu Supraslského: *doide ikoniiska grada* (přijde do města Ikonía). Jiný doklad čteme v Životě Konstantinově (MMFH II, 61): *V seluňštém gradě* (V městě Soluni), ale bylo by možno tyto doklady rozmnožit.

Z latinských textů 9. a 10. století si všimneme několika dokladů vztahujících se k misijnímu období u západních Slovanů. Tak v 1. kapitole známého spisu *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (MMFH III, 292—322), v němž vylíčil neznámý autor, patrně salcburský kněz, asi r. 871 pokřtění slovanských Korutanců se zaměřením proti působení Metodějovu, se vypráví o tom, jak sv. Rupert dospěl na své misijní cestě k městu Lorchu, *ad Lauriacensem pervenit civitatem*. Ve stížnosti bavorských biskupů papeži Janu IX. z roku 900 (MMFH III, 232—244) se píše o biskupu města Pasova, *Pataviensis episcopus civitatis* (do Pasova bylo přeneseno biskupství z Lorchu). V listu papeže Agapita II., jenž je ve skutečnosti falem pasovského biskupa Pilgrima z 2. poloviny 10. století (MMFH III, 267—271), čteme: *Lauriacensem enim urbem antiquitus metropolitanam fore et archiepiscopii sedem*, a o něco dále: (Hunnorum) *barbarica feritas Laureacensem civitatem . . . depopulavit*.

Třeba připomenout, že místní adjektiva *Iuvavensis, Salzburgensis, Laureacensis, Pataviensis*, se vyskytují v těchto textech i ve spojení s jinými substantivy, *ecclesia, sedes, episcopatus, monasterium*. Tomu je tak ve všech středověkých textech, kde se ovšem vyskytují v tomto spojení ještě termíny (*archi*) *episcopus, locus, abbatia, parochia, coenobium, comitatus, territorium, metropolis* aj. Zejména *ecclesia (sedes)* se rovná někdy smyslem slovu *civitas (urbs)* nebo naopak. Vzhledem k tematů našeho sporu jsme však dosud zaznamenávali a budeme i dále zaznamenávat hlavně spojení přídatného jména místního se substantivy *civitas* a *urbs*, a jen výjimečně i s *vicus, castrum* aj.

Rozmanitější látku nám poskytne *Kronika Reginona*, opata z benediktinského kláštera Prümü (840—915), která byla, jak známo, jednou z hlavních předloh našeho *Kosmy*. Budeme ji citovat podle vydání v MGH, SS I (1826).

Str. 549, řádka 1.: *Ticinensis civitas (Pavia) ultra tres annos obsidionem perferens Langobardis se tradidit*. Ib. ř. 59: *regem autem Otharium nocere non poterunt, qui intra Ticinensem urbem se communierat*. 551, 14: *synodus bis facta est in urbe Toletana (Toledo)*. 552, 64: *Adalgisus tyrannus, dux Tridentinae civitatis*. 559, 33: (Carolus) *ad Caesaraugustanam urbem (Saragossa) perrexit*. 568, 18 (srov. též 625, 6; 626, 45 aj.): *omnia regna Italiae cum ipsa Romana urbe*. 569, 4: *Nordmanni . . . primum Andegavensem (Angers), deinde Turonicam (Tours) occupant urbem*. 571, 23: *Guntharium Coloniensis urbis (Köln) episcopum*. 585, 21: *Carolus Andagavensem obsidebat urbem*. 592, 18: (Nordmanni) *Leodium civitatem (Lüttich), Traiectum castrum (Maastricht), Tungrensem urbem incendio cremant*. 599, 9: *Nordmanni, qui Parisiorum urbem*

obsidebant, . . . cum civitatem inexpugnabilem persensissent . . . Ib. ř. 25: *Waltharius Aurelianensis urbis* (Orleáns) episcopus. 601, 7—11: *Nordmanni a Senonica urbe* (Sens) recedentes . . . usque ad *Viridunensem* ac *Tullensem urbes* (Verdun a Toul) cuncta circumquaque depopulantur 612, 13—14: rex *Medimetrico* (do Met) venit . . . Inde egressus *Strazburgensem urbem* adiit. 616, 4 *Henricus rex Mettensem urbem* obsedit. 620, 3: *Ludovicus rex Remensem urbem* (Remeš) et *Laudunum* (Laon) aliaque *castella* . . . *Ludovico reddi fecit, ipseque Rothomagum* (Rouen) pervenit.

Z diplomatických dokladů 9. stol. uvádíme pro úsporu místa jen doklady z listin Otty II. (973—983, MGH, Diplomata II 1). Shledali jsme tam mimo jiné tyto místní názvy:

Str. 38, řádka 38: *in Magadaburgensi civitate* (Magdeburg); ib. 44: eandem *Magadaburgensem civitatem*. 62, 21: *aream sitam in urbe Radesbonensi*. 89, 3 (a častěji): *Argentinensis civitas* (Strassburg). 107, 34: *Romana urbs* (Řím). 113, 22 *urbs Tullensis* (Toul). 153, 21: *in Pataviensi civitate*; ib. 28: *infra territorium Pataviensis civitatis*. 164, 17: *Cameracensis urbis* (Cambrai) episcopus; ib 39: *civitatis Cameracensis*. 196, 43: *infra spacium Cremonensis civitatis*. 209, 14: *in eandem Misnensem civitatem* (předtím *Misnensis ecclesia, M. sedes*). 218, 24: se jmenuje několik míst končících se *vesmēs* na — *burch* a pak následuje: *he vero civitates et villulae*. 262, 23: *Sirmionense castrum*. 298, 9: *Laudensis civitas* (Lodi); ib 40: *infra civitatem Parmensem* (předtím *Parmensis ecclesia*) . . . cum integro *suburbio civitatis*. 310, 28: *super Salernitanam civitatem*. 333, 28: *infra menia Beneventane urbis*. 339, 40: *iuxta murum Capuanae civitatis*. 341, 41: *dux et marchio Lucensis civitatis*. 346, 8 a 349, 6: *in Ratesponensi civitate*. 369, 15: *muri Cumane civitatis* (Como). 371, 7: *infra menia Ravennatensia*.

Z četných legend 10. století si všimneme Života sv. Mathildy, Gerhardova Života sv. Oldřicha a o málo pozdějších Arnoldových knih o sv. Emmerammovi, textů vesměs vydaných v MGH, Scriptorum IV. V Životě Mathildině čteme 297, 24: *construxit (Mathildis) monasterium in civitate Northusunensi*. 289, 5: *perrexerunt in civitatem Northusunensem*. 299, 4: *N. civitatem* adiit. V Životě Oldřichově, 415, 29: *cum ad Wormacensem civitatem* (Worms) . . . venirent. 423, 50: *Habrahami, Frisingensis episcopi civitatis*. V Arnoldových knihách o sv. Emmerammovi, 560, 7: *in civitatem Hiatsopolitanam* (Řezno). 567, 28: *urbem Romanam* (Řím). 568, 52: *civitatem Ratisbonensem* (Řezno); ib 55: (abbas Romualdus) *a Treverica civitate Hiatsopolim est reversus*. V Odilonově Epitaphiu Adalheidae (císařovna A. †999), vydaném v III. sv. MGH SS, máme příznačný doklad výrazové rozmanitosti místních názvů, 643, 23 n.: *Dehinc (Adalheidis) Genevensem* adiit *urbem* (Ženeva) . . . inde *Lausonam* (Lausanne) venit . . . devenit *in vicum qui vocatur Urba*. Volfherův Život sv. Godeharda (Gottharda) asi z polovice 11. století, otištěný v XI. sv. MGH SS, sem pak připojujeme jednak proto, že byl pramenem naší legendy o sv. Vintíři, ale hlavně pro dva zajímavé doklady, 180, 22: *post Ebonem, a Remensi quondam metropoli* (Remeš) *depositum*, 183, 48: *idem Fritherius metropolitanam cathedram* *insedit Ravennatae urbis*.

Zakončíme tento svůj stručný a kusý přehled latinského místního názvosloví získaný letným prolistováním citovaných textů několika citáty ze dvou známých německých historiků, kterých se sám Fiala dovolává, *Widukinda a Thietmara*.

Ve *Widukindových Saských dějinách, Res gestae Saxonicae,*

z druhé poloviny 10. století (MGH SS III) shledáme asi tato místní jména, vytvořená spojením přídavného jména se substantivem:

Str. 427: *Magontiacae sedis* antistes nomine Hatho. 437: *Magontiacae sedis fastigium*. 441, 42: in exilium in *Hildinensem urbem* (Hildesheim) a rege dirigitur. 445, 13: in *Hammaburgensem urbem* (Hamburk) quasi in exilium destinavit. 451, 32: Ductus inde exercitus contra *urbem Remensem* (Remeš). 452, 4: *urbibus Remense* atque *Lugduno* (Lyon) . . . regi concessis. 453, 4: *apud urbem Augustanam* (Augšpurk). 458, 6: in confinibus *Augustanae urbis*.

Častěji užívá adjektivní formy místních jmen současník Kristiánův, merse-burský biskup Thietmar (975—1018) ve své *Kronice, Gesta Saxonum* (MGH SS III), jak vyplývá z těchto ukázek:

Str. 735, řádka 31: in urbe *Wirciburgensi*. 744, 19: *Magadaburgensem* aedificare cepit *civitatem*. 746, 21: ad *Augustanam civitatem*; ib. 32: in *civitate Merseburgensi*. 747, 6: in *Magadaburgensi civitate*. 753, 18: ad *Magadaburgensem* pergens *civitatem*. 758, 44: *Merseburgensis murus* . . . *urbis*. 777, 7: a patruo suo Rodberto, *Trevericae civitatis* episcopo. 780, 36: (Cesar) ad *Citicensem* perveniens urbem (Zeiz); ib. 38: *Misnensem* tendens ad *civitatem*. 782, 24 (aj.): *Augustana urbs*. 786, 10: *Brenneburgensis* . . . *civitatis* (Brandeburg). 795, 37: *Misnensem urbem*. 804, 21: *urbs Wormaciensis* (Worms). 822, 37: ex urbe *Brandeburgensi*. 823, 42: rex *Merseburgensem* revisit *civitatem*. 843, 22: ad *Mysnensis* defensionem *civitatis* properare iubet (sc. cesar). 844, 10: *perdita urbe Fercellensi*; ib. 42: *Trevericae civitatis* episcopus; ib. 48: *Treverensi* prefecerat urbi. 847, 22: *Arnaburgensis civitas*. 860, 6: in *Traiectensi civitate* (Utrecht). 867, 6: cesar ad *Basulensem* veniens *civitatem* (Basilea).

* * *

I když jsme uvedli na předešlých stránkách ze spousty pramenného materiálu jen několik málo ukázek, je možno z nich vyvodit některé závěry, které se týkají hledisek vyslovených ve Fialově článku. Fiala např. poznamenává na str. 267, když předtím zjistil, že se u Gumpolda nalezne poprvé označení Prahy jako *civitas*: „Z Gumpoldova líčení vraždy sv. Václava je nepochybné, že mantovský biskup si představoval prostředí „své Prahy“ podle současných poměrů v italských městech. Proto asi udělil Praze označení *civitas* = komunita s jistou samosprávou, když však psal o přiběžích uvnitř takového sídlíště, užíval termínu *urbs* = městská zástavba z (převládajících) kamenných staveb.“ Z našich dokladů však vyplývá něco jiného. Středověcí autoři, tak jako už pozdně římská a jako Vulgata, jež byla zejména pro hagiografy hlavní jazykovou předlohou, nečinili podstatný rozdíl mezi termíny *urbs* a *civitas*. Viděli jsme, že se o Římu, Pavii, Paříži, Řezně, Trevíru, Cambrai a Lorchu užívá brzy termínu *civitas*, brzy *urbs*, a to někdy hned po sobě nebo docela v téže větě. U Oty II. se píše v jedné listině *infra menia Beneventanae urbis*, ale v jiné *iuxta murum Capuanae civitatis* nebo *muri Cumane civitatis*. Užívá se tedy o těchto městech jednou označení *urbs* a podruhé *civitas*, ačkoliv se v obou případech myslí na ohrazenou zástavbu, nikoli na obyvatelskou komunitu.

Jistá nedůslednost, kterou zde Fiala projevil, doprovází i jeho další poznámky o pražském názvosloví. Jak jsme už obecně naznačili, vidíme i v těchto konkrétních případech Fialův nedostatek v tom, že se omezil při rozboru latinského názvosloví jen na jméno *Prahy*. Ukáží to na legendě *Crescente fide*,

kteřou měl ostatně Fiala postavit ve svém chronologickém pořadu před Gumpolda, jenž původní legendu *Crescente fide* jen rétoricky rozvedl a přestylizoval.*

O *Crescente fide* se tedy dočítáme u Fialy (str. 268) tolik: „V její jihoněmecké (bavorské) i domácí verzi se několikrát vyskytuje poprvé Praha s přímým určujícím označením. V jihoněmecké verzi je to *civitas Praga*, v české verzi přichází mimo to i název *urbs Praga* (tedy nejoblíbenější název Kosmův)“. Teprve z poznámek (28, 29) se dovídáme, že *Crescente* jmenuje i Budeč. Bavorská recenze má text (FRB I 183): *misit eum* (tj. Vratislav Václava) *in civitatem nuncupatam Budceam*, česká (Chaloupecký Prameny 495): *misit eum in urbem nuncupatam Budecz*. Fialovi zůstal zřejmě neznám úplný text české recenze *Crescente*, vydaný ze Stuttgartského pasionálu (12. stol.) v LF 1958, 56–68. Jinak by byl z něho asi citoval pozoruhodnou variantu: *misit eum in urbem nuncupatam Bundzi* a byl by započítal do české recenze o jedno *civitas* z 12. kapitoly navíc. Větším nedostatkem Fialovy statistiky však podle našeho názoru je, že neuvedl v poznámce větu 6. kapitoly *Crescente*, která se čte ve všech třech verzích: *sciscitavit urbis Radesboneue* (v české recenzi *Ratispone*) *episcopum religiosum*. V bavorské recenzi (vydání Emleřovo ve FRB) se uvádí Budeč jako *civitas* a Řezno jako *urbs*, kdežto v české recenzi (jak ve vydání Chaloupeckého, tak Ludvíkovského) se užívá v obou případech termínu *urbs*. Obojí terminologie je stejně zajímavá, uvážíme-li rozdíl mezi Budčí, prostou kolébkou české vzdělanosti, a mezi jedním z nejstarších a nejskvělejších sídel latinské kultury středověké. Že mezi *civitas* a *urbs* není rozdílu, dokazuje zároveň skutečnost, že připočteme-li k citovaným místům výraz *in eadem civitate* v kap. 12, vyskytuje se *civitas* v bavorské recenzi třikrát a *urbs* jednou a v české recenzi *urbs* třikrát a *civitas* dvakrát. A dodáme-li ještě, že bavorská i česká verze mají v 2. kapitole výraz *pergebat de civitate in civitatem*, bude poměr *civitas* a *urbs* v české recenzi 3 : 3, takže stěží budeme s Fialou přeceňovat Kosmovu důslednou zálibu v slově *urbs*.

Nejstarší latinská legenda václavská *Crescente fide* nám však připomíná ještě jeden problém, kterého se Fiala, byť nepřímo, ve svém článku dotýká. Jde o český překlad termínů *civitas* a *urbs*. Josef Truhlář překládá ve FRB „*civitas nuncupata Budcea*“ město jménem Budeč a obrat „*de civitate in civitatem*“ od města k městu. Překladu *urbs Radesbona* se vyhnul (překládá: „dal se otázati nábožného biskupa Řezenského“), ale Řezno bylo ovšem pro něho městem, když mu byla městem naše Budeč. V novější historické literatuře se uplatnil názor, že *civitas* a *urbs* je třeba v našich pramenech, zejména pokud jde o Prahu prvních století, chápat a ovšem také překládat jako „hrad“. Při překladu legend pro Chaloupeckého sborník *Na úsvitu křesťanství* jsme musili svádet s redaktorem půtku o každé „město“ a Praha byla pro něho vždy „hradem“. V té věci souhlasí Fiala s Chaloupeckým, kterého jinak příliš necítí, a opětovně tvrdí, že Praga znamenala jen „hrad Prahu“, a to ještě u Kosmy, a že teprve v 2. polovině 12. století se přesunul tento název na celou „pražskou“ osídlenou aglomeraci. K Hrdina dává v překladu Kosmovy Kroniky přednost překladu *urbs* českým hrad.

* Toto stanovisko potvrdil naposledy řezenský historik Josef Staber v salzburšské přednášce z r. 1967 (Acta II. Congressus... historiae Slavicae Salisburgo — Ratisbonensis 1970, 183–193).

ale je zajímavé, že *urbs Praga* překládá často pouhým Praha. Maria Wojciechowska v polském překladu „*Kosmasa Kronika Czechów*“ (1968) nahrazuje podle potřeby „*grod*“ i ve spojení s Prahou slovem „*miasto*“. Soudíme, že je to správné. I v češtině se od středověku rozlišilo „*město*“ a „*hrad*“; v ruštině ovšem „*gorod*“ znamená, jak víme, i nyní „*město*“.

Pokud jde o Prahu 10. století, existuje ovšem, jak známo, spor o to, zda byla ještě „*hradem*“, či už „*městem*“. Při této diskusi nelze podle našeho mínění žádným způsobem pominout, o Kristiánovi a jiných legendách nemluvě, proslulou pasáž z Ibráhíma ibn Jákúba (u nás otištěna a přeložena do češtiny Ivanem Hrbkem, MMFH III, 1969, str. 413), z níž jasně vyplývá, že ibn Jákúb shledal Prahu „*městem*“, stavěným (přirozeně ne celým) z kamene a vápna, střediskem řemesel a trhů, jichž se zúčastňovali kupci z dalekých zemí. Zdá se nám prostě, že než historikové ze školy, k níž se hlásí Fiala, jsou dnes pravdě bližší historikové orientovaní archeologicky, např. Witold Hensel, jenž psal o počátcích Prahy naposledy v díle „*Anfänge der Städte bei den Ost- und Westslawen*“, Budyšín 1967. To je ovšem spor, do něhož má filolog jen zčásti právo a možnost mluvit a kterého se zde dotýkáme stejně jako Fiala jen mimochodem.

* * *

Vyšli jsme, jak závěrem znovu připomínáme, z Fialova tvrzení, že označení Prahy jako *civitas Pragensis* je v 10. století nemožné, a pokusili jsme se prokázat, že se Fiala mylí. Fiala ovšem může trvat na své základní tézi, že výraz *civitas Pragensis* není v 10. století jinak doložen, že v té době neexistoval a že ho tedy musil falzátor převzít teprve z úzu 12. století. Ani s tím bychom však nemohli souhlasit. Praha přece byla v době sepsání Kristiánovy legendy už přes 20 let sídlem biskupa a hlavou diecéze. Tento biskup byl ovšem *episcopus Pragensis*, jak máme náhodou přímo doloženo v soudním výroku mohučského arcibiskupa z 28. dubna 976 (MMFH III 127), ale i kdyby toho dokladu nebylo, oficiální název nové diecéze byl a nemohl být podle pradávného církevního úzu jiný než *ecclesia (diocesis, provincia) Pragensis*. A co je přirozenějšího, než že autor spřízněný s pražským biskupem užil vedle tradičního označení *civitas Praga* nebo *urbs Praga* v několika případech označení *civitas Pragensis*, zvláště když mu k tomu poskytovala současná latinská literatura starší i současné Evropy ne jeden podnět a vzor.

Totéž platí i o označení Prahy *metropolis, urbs metropolitana* apod., neboť toto označení náleželo v Praze v té době nejen jako hlavnímu městu Čech, ale i jako sídlu biskupskému a nezáleží na tom, že z doby před Kristiánem není u nás doloženo. Výraz *metropolis Pragensis*, o jehož „*skvělé izolaci*“ mezi staršími označeními Prahy se Fiala zmiňuje (281), není tak zcela osamělý v současné latinské literatuře evropské. Shledali jsme např. paralelu *Remensis metropolis* ve Wolfherově Životě sv. Godeharda. Je přirozené, že v obou případech, jak u Kristiána, tak u Wolfhera, je užito tohoto termínu ve smyslu církevním.

Na našich poznátcích nic nemění okolnost, že někteří autoři dávají, jak jsme viděli, jednostranně přednost označení substantivnímu. Pro užívání místních jmen neplatil zřejmě nějaký absolutní zákon. Rozhodovala osobní záliba autora a stylistická situace. To platí i pro střídání *Praga: civitas Pragensis*, které je u nás doloženo poprvé u Kristiána.

A tak shrneme-li své kritické poznámky na okraj Fialova článku, soudíme, že jsme prokázali jeho metodickou pochybnost. Výrazy *civitas Pragensis* a *metropolis Pragensis* nelze pokládat za důkaz pozdějšího původu Kristiánovy legendy, v níž se poprvé, ale pro konec 10. století zcela zákonitě objevují.

Dodatek

Ve svém hořejším článku jsem vzdal Zd. Fialovi uznání za to, že nemá v úmyslu (podle slov kolegy historika) „usnadnit situaci obráncům Kristiána *neobyčejně zpozdilou snahou*, klást tzv. Kristiánovu legendu do 14. století“, a že se naopak snaží podepřít datování Kristiánovy legendy do 12. století, k němuž dospěli svého času B. Bretholz a V. Novotný. Bohužel další Fialův kristiánovský příspěvek, uveřejněný pod názvem „Über den privaten Hof Boleslavs I. in Stará Boleslav in der Christian-Legende“ v časopisu *Mediaevalia Bohemica* 1970, str. 3–25, ukazuje, že jsem se mylil. Metodou v podstatě stejnou a stejně problematickou jako v článku, kterému jsem právě věnoval kritickou pozornost, dokazuje Fiala, že věta 7. kapitoly Kristiánovy „Boleslaus igitur domum propriam seu curtim habens in urbe, cognomine vocitata suo“, nemohla být napsána v 10. století, nýbrž teprve *ve století 14.* V poznámce 49 dává pak za pravdu Z. Kalandrovi a R. Urbánkovi, kteří prý v polemice s V. Chaloupeckým spor o Kristiána a nejstarší české dějiny *v meritu definitivně rozhodli*. Jako někdejší oponent Kalandrův a Urbánkův (Naše věda 1949, 1950) měl bych povinnost se ozvat. Ale Fiala ohlašuje (str. 14) řadu dalších příspěvků o „nehorázných chybách“ (ungeheurliche Fehler), kterých se prý falsátor dopustil, a připojuje k tomu osobitou poznámku (51): Die Christian-Anbeter müssen etwas Geduld haben. Alles zu seiner Zeit. Věští pak Kristiánovi stejný osud jako Rukopisu královédvorskému a zelenohorskému a dodává: Mit Christian wird dann — und darum handelt es sich hauptsächlich — das unerquickliche Phantasieren über die älteste böhmische Geschichte verschwinden. Třebas mne Fiala ve svých protikristiánovských útocích, pokud vím, dosud nikde nejmenoval, počítá mne nepochybně mezi tyto Christian-Anbeter a platí tedy jeho poznámka i mně. Vlastně bych mohl na Fialovu zlomyslnost reagovat tím, že bych znovu citoval slova o „snaze neobyčejně zpozdilé“ a odmítl diskusi o Kristiánovi *jako falsu 14. století* a limine. Ponechávám si však odpověď na Fialovy argumenty do té doby (budu-li živ), až dospěje ve své polemice k filologickým podnětům, které jsem do Kristiánovské diskuse vnesl, a prozatím se spokojím hořejším vyvrácením pochybné metody prvního Fialova protikristiánovského příspěvku.

J. L.

CIVITAS PRAGENSIS UND METROPOLIS PRAGENSIS IN DER CHRISTIAN-LEGENDE

Die Rehabilitierung des Christian, zu der seinerzeit auch Antonín Friedl mit seiner Analyse der Illuminationen in der Wolfenbütteler Handschrift der Gumpoldlegende beigetragen hat, wird zwar von Philologen und Archäologen allgemein anerkannt, läßt jedoch immer wieder Bedenken bei Historikern aufkommen, die in dieser Diskussion nicht umhinkönnen, die philologische Methode zu verwerfen. Dies gilt auch für den unlängst erschienenen Artikel von Professor Zdeněk Fiala, *O pražském názvosloví v Legendě Kristiánově* (Über die Prager Terminologie in der Legende Christians), ČSCH 1970, 265–282. Die Argumentation, durch die Fiala den späteren Ursprung der Christianlegende (etwa aus dem 12. Jh.) nachweisen will, geht davon aus, daß Christian an drei Stellen seiner Legende die Adjektivbezeichnung

civitas Pragensis gebraucht, die nach Fialas Ansicht „bei Christian für das Ende des 10. Jh. unmöglich“ ist, und daß bei ihm des öfteren in Prag die Termini *metropolis*, *urbs metropolitana*, einmal sogar *metropolis Pragensis* erscheinen, die in böhmischlateinischen Quellen sonst erst gegen Mitte des 12. Jh. vorkommen. Der Autor des vorliegenden Artikels hält diesen Beweis für nicht überzeugend und setzt Fiala insbesondere aus, daß er sich mit der Prager Terminologie des 10.—14. Jh. ohne Rücksicht auf die Entwicklung der gesamten mittelalterlichen Terminologie befasse. Der Wechsel in der Verwendung von substantivischen Ortsnamen und von Namen, die durch Anfügung (Attraktion) eines von dem Eigennamen abgeleiteten Adjektivs an die Gattungsnamen *civitas*, *urbs* u. ä. gebildet werden, erscheint in den lateinischen Texten schon seit der römischen Antike. Der Autor führt Belege aus Cicero, Gregor von Tours und Fredegar sowie auch aus dem Altkirchenslawischen an, dann aber zieht er vor allem Texte heran, die sich auf Böhmen des 9. und 10. Jahrhunderts beziehen, insbesondere Reginos Chronik, Otto II. Urkunden, Legenden des 10. Jh. und schließlich Widukind und Thietmar. Gestützt auf dieses, wenn auch recht unvollständige Material, aus dem sich nichtsdestoweniger ermitteln läßt, daß die mittelalterlichen Autoren zwischen *civitas* und *urbs* keinen wesentlichen Unterschied machten, berührt der Autor einige Fragen, die sich aus Fialas Artikel ergeben, wie zum Beispiel wann das Wort *civitas* und *urbs* als „Burg“ und wann als „Stadt“ zu übersetzen ist. Im wesentlichen kommt der Autor letztlich zu der Schlußfolgerung, daß der Ausdruck *civitas Pragensis* sowie die vom Wort *metropolis* bei Christian gegen Ende des 10. Jh. abgeleiteten Termini zu einer Zeit, wo es in Prag schon über 20 Jahre ein Bistum gab — ganz und gar natürlich und gesetzmäßig erscheinen und daß sie folglich nicht als Beweis für die spätere Herkunft der Christianlegende dienen können.